

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Aralık 2025, 59: 725-749

Orta Çağ Yahudi Tüccarları Radhanitler Üzerine Bir İnceleme

A Study on Medieval Jewish Merchants the
Radhanites

Doktora Harun YILMAZ¹

¹Ondokuz mayıs üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun
· 19230146@stu.omu.edu.tr · ORCID > 0009-0002-2539-7879

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31 Ocak/January 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 16 Haziran/June 2025

Yıl/Year: 2025 | **Sayı – Issue:** 59 | **Sayfa/Pages:** 725-749

Atıf/Cite as: Yılmaz, H. "Orta Çağ Yahudi Tüccarları Radhanitler Üzerine Bir İnceleme"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 59, Aralık 2025: 725-749.

ORTA ÇAĞ YAHUDİ TÛCCARLARI RADHANİTLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZ

Abbasiler döneminde posta ve istihbarattan sorumlu olan İbn Hurdazbih'in (ö. 300/912-13) *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde kendilerinden "Radhanitler" olarak bahsedilen Yahudi tüccarlar, 8. ve 9. yüzyıllarda Batı Avrupa'dan Çin'e kadar ticarî maksatlarla seyahat etmişlerdir. Bu uzun seyahatlerinde Orta Çağ Avrupa'sında Karolenj Hanedanlığı'nın yönetimindeki Frank Krallığı ile İslam dünyasına hâkim olan Abbâsiler döneminde sahip oldukları avantajlardan yararlanmışlardır. Batı'dan Doğu'ya ve Doğu'dan Batı'ya köle, hadım edilmiş hizmetçiler, ipek kumaş, kürk, misk, kâfur ve tarçın gibi muhtelif malların ve baharatların ticaretini yapmışlardır. Batı'dan Doğu'ya ticaret ağları kurmuşlar ve böylece dünyanın farklı yerlerine kolay bir şekilde girip çıkmışlardır. O dönemin yöneticileri, Yahudilerin sahip olduğu avantajlardan hem ekonomik hem de diplomatik olarak yararlanmışlardır. Dolayısıyla Radhanitlerin kim olduğu ve dünya ticaretinde nasıl bir rol oynadıkları önem arz etmektedir. Bu çalışmada Radhanitlerin kökeni, ticarî faaliyetleri, alım-satım yaptıkları mallar, kullandıkları ticaret güzergâhları, iktidarla olan ilişkileri, devletler arasında çıkan krizlerle nasıl başa çıktıkları ve dünya ticaretindeki rolleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Tüccar, Frank Krallığı, Abbâsiler, Radhanitler.

A STUDY ON MEDIEVAL JEWISH MERCHANTS THE RADHANITES

ABSTRACT

Jewish merchants, referred to as "Radhanites" in Ibn Khordadbeh's (d. 300/912-13 A.D.) *Kitâb al-Masâlik wa'l-Mamâlik*, who was in charge of postal and intelligence during the Abbâsîd period, traveled from Western Europe to China for commercial purposes in the 8th and 9th centuries, using different routes. In their long travels, they took advantage of the advantages they had during the rule of the Frankish Kingdom under the Carolingian Dynasty in medieval Europe and the Abbâsîds who dominated the Islamic world. From the West to East and vice versa, they traded slaves, castrated servants, silk fabrics, furs, various goods and spices such as musk, camphor and cinnamon. They established trade networks from the West to the East and thus easily moved in and out of different parts of the world. The rulers of the time took advantage of the Jewish advantages both economically and diplomatically. It is therefore important who the Radhanites are and

what role they play in the world trade. This study will provide information about the origins of the Radhanites, their commercial activities, the goods they traded, the trade routes they used, their relations with power, how they dealt with crises between states and their role in world trade.

Keywords: Trade, Trader, Frankish Kingdom, Abbâsîds, Radhanites.

GİRİŞ

Orta Çağ, dünya tarihinde ekonomik, sosyal ve kültürel yönden büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde farklı coğrafyalar arasında hem kara hem de deniz yoluyla yapılan ticaret gelişme kaydetmiştir. Toplumlar, ticarî faaliyetler sayesinde birbirleriyle etkileşime geçerek mal, bilgi, kültür ve tecrübe alışverişinde bulunmuşlardır. Bu ögelerin bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya ve bir toplumdaki başka bir topluma aktarılıp yayılmasında tüccarların ve ticarî faaliyetlerin etkisinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Bu kapsamda Radhanitler olarak bilinen Yahudi tüccarlar, Doğu ile Batı arasındaki ticarete Orta Çağ tarihinin belirli bir döneminde önemli aktörler olmuşlardır. İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayıldığı bir zamanda faaliyetlerini sürdüren ve devletler arasında çıkan anlaşmazlıklar karşısında tarafsızlıklarını koruyan Radhanitler, engelleri kolay bir şekilde aşarak İslam dünyası ile Hıristiyan dünyası arasında ekonomik ve diplomatik anlamda adeta bir köprü görevi görmüşlerdir. Dünyanın farklı bölgelerinde kurdukları ticaret ağları ve konuştukları muhtelif diller sayesinde Doğu'dan Batı'ya ve Batı'dan Doğu'ya ticarî faaliyetlerde bulunmuşlar ve o dönemde uluslararası ticarete rol oynamışlardır.

Orta Çağ Avrupa'sında Frank Krallığı ile o dönemin İslam dünyasına hâkim olan Abbâsîler zamanında birçok dil bilmelerinin, devletler arasındaki anlaşmazlıklara karışmayıp tarafsızlıklarını korumalarının, ticaret güzergâhları üzerinde yaşayan Yahudi cemaatlerin varlığının, Batı'dan Doğu'ya herhangi bir engelle karşılaşmadan seyahat edebilmelerinin ve kendilerine sağlanan imtiyazların ve kolaylıkların da etkisiyle Yahudiler, yöneticilerin dikkatlerini çekmişlerdir. Bu sayede dönemin yöneticileri tarafından kendilerinden ekonomik ve diplomatik anlamda yararlanılmıştır. Yine Yahudilerin sürgün lideri Re'sülcâlût ile dini lideri Geonim'in oynadığı roller de genelde Yahudilerin özelde ise Radhanitlerin ticarî faaliyetlerine olumlu katkılar sağlamıştır.

Bu çerçevede Yahudiler hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Sinan İlhan'ın *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)* ile Nuh Arslantaş'ın, *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)* adlı doktora tezleri bu alanda yapılmış önemli çalışmalardır. Radhanitler hakkında

yabancı dilde Moshe Gil, L. Rabinowitz, S. D. Goitein gibi yazarların çalışmaları mevcut olsa da literatür taramamız sırasında Türkçede Radhanitler konusunun doğrudan ele alındığı çalışmalara rastlamadık. Bu yüzden Radhanitler konusu, bağımsız bir şekilde farklı boyutlarıyla ele alınmayı hak eden bir öneme sahiptir. Erken dönem İslam coğrafyacılarından olan ve Abbâsîler döneminde posta ve istihbarattan sorumlu (sâhibü'l-berîd ve'l-haber) olarak görev yapan İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı)* adlı eserinde İslam dünyasının ana ticaret yollarını, Irak'tan Mağrib'e Arap Yarımadası'ndan Sind bölgesine kadar farklı memleketleri ve küçük bir bölümde de kendilerinden Radhanitler olarak bahsettiği Yahudi tüccarları anlatmaktadır. Biz de bu çalışmada Radhanitlerle ilgili sınırlı bilgilerin olduğu bu bölümü biraz daha genişleterek onların kim olduğu, hangi ticaret güzergâhlarını kullandıkları ve hangi malların ticaretini yaptıkları gibi sorulara cevap aramaya çalıştık. Çalışmamızın diğer çalışmalardan farklı olan birkaç yönünü şöyle sıralayabiliriz. Öncelikle Radhanitlerin kökeniyle ilgili farklı görüşleri bir arada ele alarak onların kökenine açıklık getirmeye çalıştık. Re'sülcâlûtların ve Geonimlerin Yahudi tüccarlarla olan ilişkilerine ve ticarete olan katkılarına değindik. Yahudi tüccarların hem İslam hem de Hıristiyan dünyasındaki durumlarına ve kısmen de Müslüman tüccarlar ve diğer tacirlerle olan ilişkilerine yer verdik. Ticaret güzergâhları üzerinde bulunan şehirleri dipnota açıkladık ve güzergâhları gösteren bir harita ekledik (Bkz. Ekler).

Yine bu çalışmada S. D. Goitein'in, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Letters of Medieval Jewish Traders, Dirâsât fi'l-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzumu'l-İslâmîyye*, Yahudilerle Araplar arasındaki tarihî ve kültürel ilişkileri anlattığı *Yahudiler ve Araplar, Çağlar Boyu İlişkileri* adlı eserlerinden yararlandık. Ayrıca çalışmamızda W. Heyd'in *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Henri Pirenne'nin *Mohammed and Charlemagne*, Norman A. Stillman'ın *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*, Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia'nın *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri ile Makrîzî'nin el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, Makdisî'nin, *Ahse-nü'l-Tekâsîm*, Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Büldân*, Farsça yazılan müellifi belirsiz *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib* ve Şemseddin Samî'nin *Kâmûsu'l-A'lâm* adlı eserlerinden istifade ettik.

Çalışma, Radhanitlerin kökenini, ticarî faaliyetlerini, hangi güzergâhları kullandıklarını, hangi malların ve ürünlerin ticaretini yaptıklarını, ticaret yolları üzerindeki rollerini, sosyal ve ekonomik etkilerini araştırmayı hedeflemektedir. Bu sayede söz konusu çalışmanın Orta Doğu'yu ve küresel ticaretin geldiği noktayı daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı düşüncesindeyiz.

1. “RADHANİT” İSMİ VE RADHANİTLERİN KÖKENİ

“Radhanit” sözcüğünün kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Fransız Oryantalist Barbier de Meynard, Radhanitli tüccarları Sevâd^[1] bölgesinin kasabalarıyla (Râzânu'l-Â'lâ, Râzânu'l-Esfel, Râzânayn)^[2] ilişkilendirmiştir.^[3] *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* adlı eserin yazarı W. Heyd ise bu tüccarların Batı kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Heyd'e göre “radhanit” sözcüğü, *ülkeleri gezen, seyyah* kelimelerinin eş anlamlısıydı ve bu sözcük, Yahudi tüccarların soyca Doğu veya Batı kökenli olduklarına işaret etmiyordu. Radhanitlerin Doğu kökenli olduklarının varsayılması halinde herhangi bir insanın böylesine uzun mesafeli yolculuklar yapabilmesi için Arap dünyasında özellikle de Bağdat'ta o dönemin bilim çevrelerinde mevcut olan coğrafi bilgilere sahip olması gerekmektedir. Ancak o dönemde İspanya'dan Çin'e kadar birbirleriyle bağlantılı bölgelerde Yahudi toplulukları bulunmaktaydı ve Yahudiler, ticaret merkezleri, ticaret rotaları ve farklı olanaklar konusunda pek çok bilgi elde edebilirdi. Heyd, Batı Yahudilerinin de bu bağlantıları ve bilgileri kullanarak uzun yolculuklara çıkabildiklerini dile getirmiş ve onların da kendi ticarî menfaatlerini düşünerek büyük yolculuklar organize ettiklerini ileri sürmüştür. Zira İbn Hurdazbih'in eserini yazdığı dönem yani Karolenj dönemi,^[4] Yahudiler için oldukça müreffeh ve uzun yolculuklar yapmak için

[1] “Sevâd, İslam tarihinde Aşağı Irak bölgesi için kullanılan isimdir. Müslümanlar, Irak bölgesini fethederken çölden çıkıp Fırat ve Dicle havzasındaki verimli toprakları, ekili, ağaçlık ve yeşil alanı gördüklerinde buraya “siyah” anlamına gelen “sevâd” adını vermişlerdir. Zira Sevâd-ı Ürdün ve Sevâd-ı Buhara gibi verimli toprakları ifade etmek için de “sevâd” sözcüğü kullanılmıştır. İslam tarihi kaynaklarının yanı sıra Yahudi ve İran efsanelerinde de söz konusu bölge, Hz. Nuh'un tufandan sonra ilk yerleştiği ve insanların çoğaldığı yer olarak belirtilmiştir. Bunun için Sevâd, kalbe ve dünyanın geri kalanı ise bir bedene benzetilmiştir. Sâsâniler buraya “ülkenin kalbi” anlamında *Dil-i İrânşehr* derken Abbâsiler de “göz bebeğinin siyah kısmı” anlamında *Sevâdü'l-ayn* demişlerdir. Fırat ve Dicle arasında kalan bölgeyi genelde iki kısma ayıran Ortaç Çağ İslam coğrafyacıları, Bağdat'ın kuzeyinde yer alan ve merkezi Musul yakınlarındaki Ninevâ (Ninova) şehri olan bölgeye *el-Cezire*, güneyde yer alan ve Akad, Bâbil ve Sümer bölgesine karşılık gelen Mezopotamya'ya da *Sevâd* adını vermişlerdir. İslamî dönemde üç kısma ayrılan bölgenin, Fırat ve Dicle sularının oluşturduğu bataklığın kuzeyi ile Enbâr arasında kalan kısmına *Sevâdülküfe*, Dicle havzası boyunca uzanan ve doğusunda Meysan, batısında Küfe bataklıklarının bulunduğu ve kuzeyinde Nehrevan'ın olduğu kısma *Sevâdülvâsıt* denmiştir. Bataklığın güneyinden denize kadar uzanan ve suların taşıdığı alüvyonlarla oluşan verimli deltada da *Sevâdülbâsra* yer almaktadır.” Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût Hamevî, “es-Sevâd”, *Mu'cemu'l-Büldân*, (Beirut: Dâru Sâdır, 3/272-273.; H. H. Schaeder, “Sawâd”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1997), 9/87.; Mustafa Demirci, “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/576-577.

[2] İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memâlik* (Leiden: Brill, 1889), 6, 12, 235.; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi, 2008), 22, 27.

[3] Moshe Gil, “The Radhanite Merchants and the Land of Radhan”, *JESHO*, 17/3 (September 1974), 300.

[4] “Karolenj dönemi üç kısma ayrılır: Karolenj ailesinin Merovenjler devrinde güçlenmeye başlayıp Kısa Pepin'in Frank kralı olarak tahta çıktığı dönem (613-754), Karolenj İmparatorluğu'nun Şarلمان zamanında en ihtişamlı dönemine ulaşip farklı krallıklara bölündüğü dönem (754-887) ve bu krallıkların ortadan kaldırılmasıyla hanedanlığın son bulduğu dönemdir.” Gamze Bozkurt (Dalgan), *Karolenj Krallığı* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 47.

de uygun bir zaman dilimiydi. İbn Hurdazbih'in Radhanitleri anlattığı bölümde Yahudi tüccarların başlangıç noktası Avrupa, varış noktası ise Uzakdoğu'ydu. Buradan hareketle Heyd, söz konusu Yahudi tüccarların Batı kökenli olduklarını söylemektedir. Nitekim Radhanitler, seyahatlerine Batı Avrupa'dan başlamaktaydı ve Radhanitlerin Batı kökenli olmaları kulağa daha mantıklı gelmekteydi.^[5] Heyd'in söylediklerinden anladığımızı göre "radhanit" sözcüğünden yola çıkarak bu tüccarların Batılı mı yoksa Doğulu mu olduklarını bilmemiz mümkün değildir. Ancak Doğu'da yani İslam dünyasında bulunan Yahudi tüccarlar, farklı ülkeler ve yollar hakkında bilgilere sahip oldukları için uzun mesafeli yolculuklara çıkabiliyorlardı. Doğu kökenli Yahudi tüccarları bu bilgileri kullanarak uzun mesafeli ticarî yolculuklara çıkabiliyorsa Batı kökenli Yahudi tüccarları da farklı ülkelerdeki Yahudi topluluklarından ve bu toplulukların ticaret merkezleri, güzergâhlar ve imkânlar konusunda sahip oldukları bilgilerden yararlanarak ve kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak uzun mesafeli ticarî yolculuklara çıkabilirlerdi. Yahudi tüccarlar, seyahatlerine Batı Avrupa veya Frank diyarından başladıkları için Heyd, Radhanitlerin Batı kökenli olduklarının kulağa daha mantıklı geldiğini dile getirmektedir.

Öte yandan De Goeje, "rahdaniya"^[6] sözcüğünün *kumaş tüccarı (bezzaz)* anlamına geldiğine ve Farsça *rah* ve *dan* sözcüklerinden türediğine işaret etmiştir.^[7] De Goeje'ye göre "rahdanit", kumaş tüccarlarını ifade etmek için kullanılmıştır. İbn Hurdazbih'in Yahudi tüccarları anlattığı bölümü incelediğimizde onların Batı'dan Doğu'ya götürdükleri ticaret malları arasında ipek kumaşların ve kürklerin olduğunu da görmekteyiz.^[8] Ancak bu tüccarların ticaretini yaptığı mallar arasında kumaşların olmasının onların sadece kumaş ticaretiyle uğraştıkları anlamına gelmez. Ayrıca Farsça "rahdan"^[9] sözcüğünün *yol bilen*^[10] anlamına gelmesine rağmen "rahdanit" sözcüğünün *kumaş tüccarı* anlamına geldiğini söylemenin zorlama bir ifade olacağı kanaatindeyiz. Zira Radhanitler, kumaş ve kürklerin yanı sıra köle, esir, kılıç ve işlenmiş deri ticaretiyle de uğraşmışlardır.^[11] Diğer yandan Câhiz (ö. 869), kendi döneminde Hıristiyanların kâtip, tabip, attar ve sarraf; birçok Yahudi'nin ise kumaş boyacısı, deri tabakçısı, hacamatçı veya kasap olarak çalıştı-

[5] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 138-139.

[6] "İbnü'l-Fakîh'in eserinde Yahudi tüccarlar *er-Rahdaniyye* şeklinde geçmektedir." İbnü'l-Fakîh, *Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân* (Leiden: Brill, 1302), 270.

[7] Gil, "The Radhanite Merchants and the Land of Radhan", 300.

[8] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 130.

[9] "Fransız Şarkiyatçı Clement Huart, "radhanit/rahdanit" teriminin Farsça *rah (yol)* ve *dan (bilen)* sözcüklerinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtmektedir." er-Râbî Bünyamin b. Yune et-Tudeyli, *Rihletü Bünyamin et-Tudeyli 1165-1173*, çev. Azra Haddâd (Abu Dabi: el-Mücemma' es-Sekâfî, 2002), 128.

[10] İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2010), "Rah-dan-Reh-dan", 1011.

[11] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 130.

ğından bahsetmektedir.^[12] Makdisî (ö. 390/1000) de Bilâd-ı Şam ve Mısır bölgesinde hekimlerin ve kâtiplerin çoğunluğunun Hıristiyan olduğunu; Yahudilerin ise cehbezlik,^[13] boyacılık, debbağlık ve sarraflık gibi mesleklerde yoğunlaştıklarını dile getirmektedir.^[14] Bu bilgiler ışığında kumaş boyacılığının İslam dünyasında Yahudilerin tekelinde olduğunu^[15] göz önüne aldığımızda onların içerisinde kumaş ticaretiyle uğraşanların olduğunu söyleyebiliriz. Ancak “rahdanit” sözcüğünün Farsça kökeni ortadayken bu terimin *kumaş tüccarı* anlamına geldiğini söylemek bize göre zorlama bir ifadedir.

Orta Çağ’da İslam İmparatorluğu’nun ekonomik hayatında önemli rol oynayan Batı kökenli Yahudi tüccarlar, Batı’dan yola çıkıp dünyanın her tarafına gidebiliyorlardı. Diğer yandan Doğu kökenli Yahudiler ise o dönemde daha çok çiftçi ve zanaatkâr sıfatlarıyla öne çıkmaktaydılar. İçlerinden ticaretle uğraşan çok az sayıda Yahudi’nin ticarî faaliyetleri ise İslam topraklarıyla sınırlı kalmıştı.^[16] Bu çerçevede D. Simonsen, seyahatlerinin başlangıç noktasının Frank diyarı olmasından dolayı Radhanitlerin Sevâd bölgesinden olduklarını söyleyen Barbier de Meynard’ın görüşüne karşı çıkmıştır. Bu yüzden D. Simonsen, Radhanitleri eski çağlarda Rhône Nehri’nden denize açılıp Doğu’ya seyahat eden ve Rhône Nehri’ne nispeten *Rhône’dan gelen deniz yolcuları* anlamında “Rhodanici/Rhodanus” olarak adlandırıldığı tahmin edilen tüccarların halefleri olarak görmüştür.^[17] *Die Radaniya* adlı makalesinde “radhanit” sözcüğünün anlamı ve etimolojisiyle ilgili ciddi bir iddia ortaya atan J. Jacobi ise İbn Hurdazbih’in Abbasîler döneminde posta ve istihbarattan sorumlu olduğuna dikkat çekerek “radhanit” isminin teknik bir terim olduğuna işaret etmiştir. Ona göre “radhanit” sözcüğü, Yahudi oldukları için ticarî faaliyetlerini bir kamuflaj gibi kullanarak fazla dikkat çekmeden bir yer-

[12] Ebu Osman Amr b. Bahr Câhiz, *el-Muhtâr fi’r-Red ale’n-Nasârâ*, thk. Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî (Beirut: Dâru’l-Cil, 1991), 63.

[13] “*Para uzmanı, karmaşık işlerde deneyimli, para işlerinden anlayan* gibi anlamlara gelen *cehbez*, günümüzdeki işleviyle eskiden bankacılık ve döviz işlemleriyle uğraşanlara verilen isimdi. İlk defa Halife Mansur (754-775) zamanında rastlanılan bu kavram, 10. yüzyılda giderek yaygınlaşmıştır. Cehbezlerin sermayeyi yönetmek, para havale etmek, finans sağlamak ve ticarî muameleler yapmak gibi görevleri vardı.” Sinan İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs’te Yahudiler (711-1091)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 433.; Nuh Arslantaş, *Abbasîler ve Faumiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 169.

[14] Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Makdisî, *Ahsenü’l-Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm* (Leiden: Brill, 1906), 183.

[15] Makdisî, *Ahsenü’l-Tekâsîm fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, 183.; Câhiz, *el-Muhtâr fi’r-Red ale’n-Nasârâ*, 63.; S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, çev. Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 134.; İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs’te Yahudiler (711-1091)*, 431, 453.

[16] Gil, “The Radhanite Merchants and the Land of Radhan”, 301.; Ch. Pellat, “Al-Radhaniyya”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: E. J. Brill, 1995), 8/364.

[17] J. Brutzkus, “Trade with Eastern Europe, 800-1200”, *The Economic History Society*, 13/1/2 (1943), 31-32.; Gil, “The Radhanite Merchants and the Land of Radhan”, 301-302.; Pellat, “Al-Radhaniyya”, 8/366.

den başka yere geçebilen casus grubunun adından başka bir şey değildi.^[18] Sonuç olarak kökenleri, faaliyetleri ve kimlikleri hakkında net olmayan bilgiler olmasına rağmen “radhanit” sözcüğünün, Batı ve Doğu arasında seyahat eden ve aynı zamanda ticarî faaliyetlerde bulunan Yahudi tüccarlar için kullanıldığı konusunda fikir birliği mevcuttur.^[19]

2. TARİHÎ SÜREÇTE RADHANİTLER

İslam’ın ortaya çıkıp hızlı bir şekilde yayılması ve Hz. Peygamber döneminde başlayan fetihlerin Emevîler döneminde doruk noktasına ulaşmasıyla o dönemde dünyanın büyük bir bölümü^[20] Müslümanların kontrolüne geçmişti. Kökeni sürgünlere^[21] dayanan birçok Yahudi topluluğu da Müslümanların hâkim olduğu bu geniş coğrafyanın sınırları içerisinde yaşamaktaydı.^[22] Orta Asya’dan Kuzey İspanya’ya kadar uzanan coğrafyanın İslam topraklarına dahil edilmeden önce de İran, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, İspanya, Fransa ve İtalya’da yaşayan Yahudi toplulukları vardı. Fetih öncesi bu bölgelerin çoğu, kendi aralarında kısa veya uzun süreli ateşkes ilan etseler de sürekli savaş ve rekabet halinde olan Sasanî ve Bizans imparatorluklarının hâkimiyetindeydi. İki imparatorluk arasında meydana gelen çatışmalardan dolayı bu imparatorlukların farklı bölgelerinde yaşayan Yahudi cemaatleri arasındaki irtibat da güvenli ve sağlıklı bir şekilde sağlanıyordu.^[23] O dönemde dünyanın farklı yerlerinde varlık göstermelerine rağmen ekseriyeti İslam dünyasında yaşayan Yahudi toplulukları, İslam hâkimiyetiyle tek bir idare altında bir araya gelme şansı yakalamışlardır.^[24] Mezopotamya’dan İs-

[18] Pellat, “Al-Radhaniyya”, 8/366.

[19] Pellat, “Al-Radhaniyya”, 8/363, 366.

[20] “İbn Havkal (ö. 977’den sonra), 10. yüzyılda İslam memleketinin sınırlarının doğuda Hind toprakları ve Bahr-ı Fâris’ten batıda Atlas Okyanusu’na uzanan Sudan topraklarına, kuzeyde Bilâd-ı Rum ile Ermeni, Hazar, Rus, Bulgar, Türk topraklarına ve yine kuzeyde Çin’e ve güneyde Bahr-ı Fâris’e kadar uzandığını ifade etmektedir.” Ebu’l-Kâsım Muhammed İbn Havkal, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik* (Leiden: E. J. Brill, 1873), 10-11.

[21] “Asırlar boyunca sürgün hayatı yaşamış bir toplum olan Yahudiler, M.Ö. 586 yılında önce Babil’e sürgün edilmişler, 2. ve 4. yüzyıllarda ise Romalılar ve Hıristiyanlar tarafından ikinci kez sürgüne maruz kalmışlardır. Bunun sonucunda “diaspora” hayatı yaşamaya başlayan Yahudiler, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına göç ederek birçok ülkeye yayılmışlardır. Fakat göç ettikleri birçok ülkede özellikle de Hıristiyan ülkelerinde ikinci sınıf muamele görmüşler ve dışlanmışlardır. Nitekim 1290 yılında İngiltere’den, 1394 yılında Fransa’dan, 1492 yılında İspanya’dan ve 1496 yılında ise Portekiz’den çıkarılmışlardır. Bu ülkelerden kovulan birçok Yahudi, Doğu Avrupa’ya ve özellikle de Osmanlı topraklarına iltica etmiştir.” Bayram Kodaman - Nedim İpek, “Yahudilerin Filistin’e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid’e 1879’da Sunulan Lâyiha”, *Belleten* 57/219, (Ağustos 1993), 565.; Ayrıca bkz. Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187-197.

[22] Natan ha-Bavli, *Seder ‘Olam Zuta: Dünyanın Kısa Tarihi-İslamî Dönemde Kaleme Alınan İlk İbranice Kronik*, çev. Nuh Arslantaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 5.

[23] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 130-131.; L. Rabinowitz, “The Routes of the Radanites”, *The Jewish Quarterly Review*, University of Pennsylvania Press, 35/3 (Ocak 1945), 254.

[24] ha-Bavli, *Seder ‘Olam Zuta: Dünyanın Kısa Tarihi-İslamî Dönemde Kaleme Alınan İlk İbranice Kronik*, 5-6.

panya'ya kadar olan bölgeler arasındaki bağlar, İslam fethiyle daha da güçlenmiş ve bu bölgelerin tek bir yönetim altında birleştirilmesinin doğal bir sonucu olarak haberleşme ve ticaret de gelişme kaydetmiştir.^[25]

İslam fütühâtı döneminde birçok Yahudi, hâlâ tarım ve zanaatla uğraşmaktaydı. Yani ticaretle uğraşan Yahudilerin yanı sıra tarım ve zanaatla uğraşan Yahudiler de mevcuttu. Müslümanların idaresinde birtakım kısıtlamalar^[26] nedeniyle Müslümanlara göre rahat bir yaşam süremeyen Orta Doğu coğrafyasındaki eski çiftçi halkların son kalıntıları da bu dönemde çiftçi kimliklerini kaybetmeye başlamışlardır.^[27] Zira vergi zorunluluğu nedeniyle kısıtlamalara tabi olan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve serbestçe ibadet etmeleri için^[28] gelir durumlarına göre “cizye”^[29] adı verilen vergiyi ödemeleri gerekiyordu. Gayrimüslimlerin ikinci sınıf statüye sahip olduklarını gösteren cizye vergisi, yoksul bir topluluk için büyük bir külfet demektir. Yetiştirdikleri mahsullerin ve sahip oldukları sürülerin de vergisini veren gayrimüslimler için yıllık olarak ödedikleri bir dinar çok az görünebilir. Ancak bir tarım işçisinin o dönemde yılda altı dinar kazandığını ve bununla hem kendi hem de ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğunu göz önüne aldığımızda bir dinar oldukça büyük bir meblağdır. Halkın gelir seviyesi çok düşük olduğu için insanlar, vergiden kurtulmak gayesiyle başka bir köye ya da şehre kaçabiliyordu. Fakat tarım arazilerinin boş kalmasından endişe duyulduğundan tarımla uğraşan nüfusun şehre göçmesini engellemek için bir yerden başka yere taşınmaya kolay kolay izin verilmiyordu.^[30]

[25] Rabinowitz, “The Routes of the Radanites”, 255.

[26] “Gayrimüslimlere Araplardan farklı kıyafet giyme, yeni ibadethaneler inşa etmeme, Müslüman evlerinden daha yüksek evler inşa etmeme, devlet hizmetinde yer almama, silah taşımama, Arapça isim ve unvanlar edinme gibi birtakım kısıtlamalar ve uygulamalar getirilmiştir. Arapların kendi imparatorlukları içerisinde azınlık konumunda olmasından dolayı muhtemelen bu tarz kısıtlamalar getirilmiştir. Zira savaşabilecek yaşa gelmiş gençler, toprakları korumak, sınırları genişletmek, kabileler arasında meydana gelen çatışmalarda yer almak gibi askeri görevlerle meşgul olmuşlardır. Bu yüzden kendi kimliklerini korumak ve gayrimüslim tebaa arasında yok olmamak için bu tür kısıtlamalar ve uygulamalar getirilmiş olabilir.” Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Mahmud el-Bâcî, (Tunus: Dâr Buselâme, 1984), 130.; Norman A. Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979), 25-27.

[27] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 26.

[28] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 25.

[29] *Kitâbü'l-Harâc*'da cizyenin kimlerden alınacağına dair şu açıklama yapılmıştır: “Benî Tağlib Hıristiyanları ile Necran halkı hariç Sevâd, Hire ve diğer memleketlerde bulunan gayrimüslimlerden yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan, Mecusilerden, Sâbüilerden ve Sâmîrîlerden cizye alınması vaciptir. Cizye sadece erkeklerden alınır, kadın ve çocuklardan cizye alınmaz. Zenginlerden her yıl 48 dirhem, orta gelirli olanlardan 24 dirhem ve yoksullar, tarım işçileri ve el emeğiyle çalışanlardan ise 12 dirhem alınır. Emtia ve hayvan getirdikleri zaman bunlar alınır, ancak ölü hayvan, domuz ve şarap getirirlerse bunlar kabul edilmez. Sadakayla ve dilenerek yaşayan yoksuldan, işi ve zanaatı olmayan görme engelli kimseden, kötürümlerden ve müzmin bir hastalığı olanlardan cizye alınmaz. Ancak görme engelli, kötürüm ve müzmin bir hastalığı olanlar, mal sahibi ve zengin kimseler ise kendilerinden cizye alınır.” Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 125.

[30] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 131-133.; Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 28.

7. ve 8. yüzyılda tarıma dayalı hayatı terk edip uzun mesafeli ticarete yönelen^[31] Yahudiler, sosyal hayatta diğer eski halkların aksine tüccar ve zanaatkâr sınıf olarak öne çıkmışlardır.^[32] Cumartesi (Şabat) günü çalışmanın yasaklanması ve yaşadıkları ülkeden her an sürülme kaygısı, Yahudilerin toprakla ilişkilerini sınırlandırmış ve onları ticaret, sanayi ve finans alanlarına yöneltmiştir.^[33] Yine 8. ve 9. yüzyılda Orta Doğu’da meydana gelen “Burjuva Devrimi”nin, söz konusu sosyal dönüşümün yaşanmasında ve Yahudi tüccar sınıfının ortaya çıkmasındaki etkisi inkâr edilemez.^[34] Nitekim bu dönemde İslam topraklarında meydana gelen büyük çalkantılar ve sosyal değişimler, Yahudiler de dahil olmak üzere toplumun hemen hemen her kesimini etkilemiştir. Yahudiler, mevalî ve gayrimüslimlerle birlikte hareket ederek bu sosyoekonomik değişimin şekillenmesinde rol oynamışlardır.^[35] İslam fetihleri sayesinde o zamana kadar kralların, kiliselerin ve asilzadelerin sahip olduğu hazinelerin Müslümanların eline geçmesiyle İspanya’dan Hindistan’a kadar bir sermaye akışının olması, bunun getirdiği ucuz işçilik, yeni kurulan Arap şehirlerindeki geniş çaplı inşaatlar, idarecilerin ya da bölge valilerinin şatafatlı saray ve köşklere ve bunun sonucunda lüks eşya tüketen tüketici sınıfın ortaya çıkıp belli grupların zenginleşerek yiyecek, giyecek ve iskân konusunda yeni alışkanlıkların ortaya çıkması ve bu durumun uluslararası ticareti teşvik etmesi, asıl önemlisi de devletin başında ticarete önem veren yöneticilerin olması; tüm bunlar sayesinde Yahudiler, başlıca mesleği zanaat eşyalarının ticaretini yapan sıradan insanlar konumundan asıl mesleği ticaret olan bir topluluğa dönüşmüşlerdir.^[36]

Müslümanların geniş bir coğrafyayı tek yönetim altında birleştirmesi, Yahudilerin İslam dünyasında kolay bir şekilde ticaret yapabilmesine olanak tanımıştır. Ancak Yahudilerin ticarî avantajları, büyük ölçüde Yahudi birliğine, ticarî organizasyondaki dindaşlık faktörüne^[37] ve Radhanitlerin kullandığı ticarî güzergâhlarda bulunan Yahudi cemaatlerin varlığına bağlı olmuştur. Bu kapsamda Yahudilerin siyasi birliğini sağlayan Re’sülçâlût^[38] ile Yahudiler üzerinde geniş yetkilere sa-

[31] Rabinowitz, “The Routes of the Radanites”, 255.

[32] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 26.; Arslantaş, *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, 156.

[33] İlhan, *Fetihden Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs’te Yahudiler (711-1091)*, 448.

[34] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 135.

[35] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 28-29.

[36] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 136-140.

[37] S. D. Goitein, *Dirâsât fi’l-Târîhi’l-İslâmî ve’n-Nuzumu’l-İslâmîyye*, çev. Atiyye el-Kavsî (Kuveyt: Vekâletü’l-Matbûât, 1980), 276.

[38] “Re’sülçâlût, İslâmî dönemde Yahudileri devlet nezdinde temsil eden bir cemaat lideriydi. Ârâmîce *reş galuta/galvata*, İbranice *roş hagola* ve Latince *exilarch* denilen kelime, *sürgünlerin başı*, *sürgün lideri* anlamına gelmektedir. Yahudileri sürgün yıllarında Hz. Dâvûd’un soyundan geldiğine inanılan bu kişiler yönetmiştir. Dünya Yahudilerinin başı olduğu belirtilen Re’sülçâlût’un, Yahudi cemaatlerine hâkim tayin edilmesi, devletin Yahudilere koyduğu vergilerin toplanması, cemaatin güvenliğinin sağlanması, ticarî işler ve alım-satım için ruhsat verilmesi, nikah ve boşanma işlemlerinin kayıt altına alınması, pazarlardaki ölçü ve tartı aletlerinin kontrol edilmesi, satılan gıdaların dini şartlara uygunluğunun denetlenmesi, cemaatin dini ve ahlaki yapısının

hip olan ve manevi anlamda rol oynayan Geonim^[39] de Yahudi tüccarların ticarî faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir. Zira siyasi ve manevi anlamda birliğin sağlanması, Yahudiler için medenî ve ticarî hukuk yönünden oldukça önemli bir unsur olmuştur.^[40] Yine Abbâsîlerin 750 yılında o dönemin Irak topraklarında iktidarı ele geçirip 762 yılında Medinetü's-Selam'ı (Bağdat) kurmalarıyla Yahudiliğin merkezi olan Babil'in Yahudiler için önemi daha da artmıştır. Zira burası, hilafet merkezine yakın olmakla kalmayıp saray nezdinde de itibara sahip olmuştur. Abbâsî sarayında Re'sülcâlût, İndus Nehri'nden Atlas Okyanusu'na kadar bu geniş coğrafyada yaşayan Yahudilerin önde gelen temsilcisi konumunda olup halkının çıkarlarını hilafet nezdinde temsil etmekte ve Yahudiler için de önemli otorite kabul edilmekteydi.^[41] *Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri* adlı eserde Re'sülcâlût'un otoritesinin Şinar (Irak), İran, Horasan, Sebe (Yemen), Diyar Kal'a (Bekr), Aram Nahariyam (Mezopotamya), Ararat dağları ve Alan topraklarında yaşayan Yahudiler ile Sibiry, Asve dağlarının ve Togarmim (Türkmen) topraklarında ikamet eden Yahudilere, ayrıca Gurgan (Gürcistan) topraklarında Amu Derya Irmağı kenarında yaşayan Gurganim Yahudilerine ve de Semerkant, Tibet ve Hindistan topraklarına kadar uzandığı belirtilmektedir. Bu bölgelerde Re'sülcâlût'un otoritesini temsil eden ve kendisinin takdis ettiği rabbilerinin (din âlimi) olduğu, Re'sülcâlütlerin dünyanın dört bir yanından getirilen hediyeler, Yahudi ve İslam toplumlarında sahip oldukları itibar, nüfuz, ekonomik olanaklar ile çarşılardan, misafirhanelerden, tüccarlardan ve uzak memleketlerden getirilen

korunması ve bu konuda tedbirlerin alınması gibi birçok konuda görevi vardı. Ayrıca para cezası, ta'zir ve herem (cemaatten atma) gibi yetkileri de bulunmaktaydı." Nuh Arslantaş, "Re'sülcâlût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/5-6.

[39] "Gaon kelimesinin çoğulu olan Geonim, Babil'deki Sura ve Pumbeditha adlı iki Yahudi akademisinin başkanlarına verilen unvandır. Tarihi daha eskilere dayanmasına rağmen bu isim, Talmud'un tamamlanıp Yahudiliğin merkezinin Asya'dan Avrupa'ya taşındığı süre zarfında yani 6. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın ortalarına kadar faaliyet gösteren Yahudi din adamlarına (Rabbi) verilen isimlerden biridir. Yahudilerin sosyal ve dini meselelerini çözmeye yetkili olan Geonimler, Re'sülcâlüt-lara karşı saygılarını sunmak zorundaydılar ve bunun dışında geniş yetkilere sahiptiler. Öte yandan Yahudi topluluklarıyla manevi liderler arasındaki mektuplaşmalar "Sorular-Cevaplar" edebiyatının ortaya çıkmasını sağlamıştır." I. A. "Gaon", *The Encyclopedia Britannica* (New York: 1911), 11/455.; "İlk başta akademi başkanları olarak görev yapan Geonimler, Amora'im ve Sabora'im'in eğitim faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Talmud'u yorumlayan Geonimler, ona uygun olarak dini ve hukuki kararlar vermişler ve bu yönüyle "hâkim" olarak da görev yapmışlardır. Genellikle akademi tarafından seçilen Geonimler, zaman zaman Re'sülcâlût tarafından da belirlenmiştir. Öte yandan Babil Yahudilerinin daha eski ve önemli akademisi olan Sura Akademisi'nin Gaon'u, Pumbeditha Gaon'undan mevki olarak daha üste yer alıyordu. Geonimler, İslam beldelerinde, Kuzey Afrika ve İspanya'da yaşayan Yahudilerle Avrupa Yahudileri üzerinde etkili olmuşlardır. Bunun için Babil Talmud'u Yahudilik tarihinde dini ve hukuki kararların temeli kabul edilmiştir." A. E. - W.B. "Gaon", *The Jewish Encyclopedia* (New York and London: 1912), 5/568-570.

[40] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 29.; Rabinowitz, "The Routes of the Radanites", 256-257.

[41] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 30-31.; Lombard, *The Golden Age of Islam*, 207-208.

mallardan aldıkları haftalık gelirler nedeniyle zengin oldukları, Irak'ta misafirhanelerinin yanı sıra bağ, bahçe, arazi ve hastanelerinin olduğu ifade edilmektedir.^[42]

Abbâsîlerin gelişi, yönetimin Bağdat'a taşınması, kozmopolit medeniyetin yükselişi, Babil'deki Yahudi akademilerinin^[43] otoritesine olumlu katkılar sağlamıştır. Emeviler döneminde yürürlükte olan seyahat kısıtlamalarının Abbâsîler döneminde ortadan kalkmasıyla Yahudi akademilerinin etkisi daha kolay yayılmaya başlamıştır. Zira Bağdat ve Basra'da yoğunlaşan uluslararası ticaret sayesinde insanlar, Doğu ve Batı'ya rahatça gidip gelebiliyorlardı ve Yahudi tüccarlar aracılığıyla Geonimlerin yetkileri genişliyordu. Babil Yahudilerinin sosyal ve ekonomik bakımdan öne çıkmaları, belki de İslam topraklarında güçlü bir Yahudi tüccar sınıfının yükselişinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Abbâsîlerin erken dönemlerinde Yahudiler, gelişen uluslararası ticarete önemli rol oynamaya başlamışlardı. Radhanitler ise doğuda Çin'e batıda İspanya'ya kadar ticarî maksatlarla seyahat edebiliyorlardı. Öte yandan Yahudi tüccar sınıfı, dinî liderliğin omurgasını oluşturmaktaydı. Nitekim 788 ve 798 yılları arasında Pumbedita Akademisi Radhanitlerin kontrolündeydi. Babil akademilerinin başkanları İslam fethinden önce bile tüccarların arasından seçilmekteydi. Abbâsîlerin başkenti Bağdat'ta daha çok bilimin, ticaretin, sanatın ve edebiyatın ön plana çıkması, etkili bir Yahudi tüccar sınıfının büyüüp gelişmesine zemin hazırlamıştır.^[44]

İslam hukukunda gayrimüslimlerin seyahat, taşınma ve ikamet noktasında herhangi bir engelle karşılaşmamaları nedeniyle İslam dünyasının her tarafına yayılan Yahudiler, 8. ve 10. yüzyıllar arasında İslam dünyasında sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan yaşanan canlılık sayesinde şehirleşmenin hızlanması, ticarî faaliyetlerin ve nüfus hareketliliğinin de artmasıyla İslam toplumuna entegre olmuşlar ve yeni olanaklar sayesinde de toplumsal bir dönüşüm yaşamışlardır.^[45] İslam'ın ilk zamanlarında ekonomik yönden zorlu günler geçirmelerine rağmen 10. yüzyıldan itibaren Yahudiler için iyileşme dönemi başlamıştır.^[46] Abbasî idaresi tarafından herhangi bir baskı ve zulme uğramadan kendi din, hukuk ve geleceklerine uygun bir şekilde hareket ettikleri ve hatta "devlet içinde devlet" gibi

[42] Tudelalı Benjamin - Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 76-78.

[43] "İslamî dönemde Irak'ta Sura ve Pumbedita adında iki akademi/yeşiva ve Filistin'de ise Filistin Akademisi vardı. Bu akademiler, Yahudi cemaatlerini dinî açıdan yönlendiren, problemlerini çözen ve cemaat işlerinde hizmet verecek din adamlarını yetiştiren ve aynı zamanda idarî fonksiyonu da bulunan yüksek dinî eğitim kurumlarıydı." Nuh Arslantaş, "Abbâsîler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları: Bet Ha-Seferler ve Beytülmidrâsar", *Belleten* 78/282, (Ağustos 2014), 468.

[44] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 33-35.

[45] ha-Bavli, *Seder 'Olam Zuta: Dünyanın Kısa Tarihi-İslamî Dönemde Kaleme Alınan İlk İbranice Kronik*, 5-7.

[46] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 124.

yaşadıkları için 9. ve 10. yüzyıllar, Yahudiler için adeta “Altın Çağ” olmuştur.^[47] Öyle ki Mağribli bir Yahudi, Fustât’ta, Iraklı veya İranlı bir Yahudi tüccar Filistin ya da Mısır’da, Nişaburlu bir Yahudi İskenderiye’de ticarî faaliyetlerini rahatça icra edebilir ve Mağrib’in en uzak yerinden kalkıp gelen bir Yahudi tüccar, Mısır’da yaşayabilir veya Irak’ta ticarî bir acente kurabilirdi.^[48]

Avrupa’daki Yahudi tüccarlara gelince burada Yahudilere ilişkin belge ve kayıtların çok az olduğunu ve bu konuda genellikle Hıristiyan eserlerindeki dağınık verilere itimat etmek zorunda kalındığını belirten Rabinowitz, kıta Avrupa’sında Yahudi toplulukların ticaret yolları üzerinde yoğunlaştığını ve buradaki ilk Yahudi yerleşimlerin genelde eski Roma ticaret yollarının yakınında yer aldığını dile getirmektedir. Avrupa’da bilinen ve üzerinde doğu menşeli malların taşındığı en eski ticaret yolu, başta Cenova ve Venedik olmak üzere İtalyan şehirlerinden başlamaktaydı. Ticaret malları, yük hayvanları aracılığıyla Alp geçitlerinden Ren Nehri’ne taşınıyor ve buradan da nehir yoluyla Köln’e ve Flandre şehirlerine götürülerek Kuzey Fransa, İngiltere, Kuzey Almanya ve İskandinavya’ya gönderiliyordu. Venedik, Rheinland ve Köln ilk Yahudi cemaatlerin Avrupa’da toplandığı merkezlerdi.^[49] 6. yüzyılda Güney Galya’da çok sayıda Doğu kökenli nüfus mevcuttu ve Narbonne şehrinin 589 yılındaki nüfusu Gotlar, Romalılar, Yahudiler, Yunanlar ve Suriyelilerden^[50] oluşmaktaydı.^[51] Napoli’nin tüccar nüfusunun büyük bölümü Yahudilerden oluşurken Palermo (598), Terracina (591) ve Sardinya (598) gibi yerlerde de çok sayıda Yahudi yaşamaktaydı. Zira buralarda Yahudilere ait sinagoglar vardı. Clermont, Paris, Orleans, Tours, Bourges, Bordeaux, Arles şehirleri ile İspanya’nın Merida şehrinde de Yahudiler yaşamaktaydı ve merkezleri Marsilya’ydı. Zulme uğradıklarında Marsilya’ya iltica etmekteydiler. Nitekim Clermont’ta en az beş yüz kişi din değiştirmek zorunda kalmıştı. 6. yüzyıldan sonra da durumlarında pek bir değişiklik olmayan Yahudiler, halk tarafından dışlanmalarına rağmen yöneticiler tarafından rahatsız edilmemişler, ancak 582 yılında Galya’da kral tarafından din değiştirmeleri noktasında baskıya maruz kalmışlardır.^[52]

7. yüzyılda İspanya’da da Yahudilere karşı Hıristiyanlaştırma politikasının yanı sıra çocuklarının sünnet edilmesinin, Şabat kutlamasının, Yahudi festivalle-

[47] ha-Bavli, *Seder ‘Olam Zuta: Dünyanın Kısa Tarihi-İslamî Dönemde Kaleme Alınan İlk İbranice Kronik*, 11-12.

[48] S. D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* (London: University of California, 1999), 1/104.; Arslantaş, *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, 56.

[49] Rabinowitz, “The Routes of the Radanites”, 258-259.

[50] “Burada Suriyelilerden maksat, Fenikelilerin halefleri ve Doğu’nun ticaret halkları olan Levantenler olabilir. Genelde “Syri” terimiyle Hıristiyan Levantenler ve Yahudiler kastedilmektedir.” Maurice Lombard, *The Golden Age of Islam*, trans. Joan Spencer (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2009), 8, 205.

[51] Henri Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, (New York: Meridian Books, 1959), 80-81.

[52] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 82-84.

rinin, yabancılarla ve Hıristiyanlarla ticaret yapmalarının yasaklanması gibi sert yasalar çıkartılmıştır.^[53] Muhtemelen bu tür uygulamalara artık tahammül edemediklerinden dolayı Yahudiler, 711 yılında Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fetih edilmesinde Müslümanlarla iş birliği yaparak onlara yardım etmişlerdir.^[54]

Yahudilerin zengin ve etkin olmasında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında devam eden savaşların etkili olduğu söylenebilir. Zira Müslümanların ve Hıristiyanların, sürekli savaş halinde olmalarından dolayı ticaret yapmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını, Müslüman tüccarların İslam sınırlarının dışına yerleşmediklerini ve kendi aralarında ticaret yaptıklarını dile getiren Henri Pirenne, bu koşullar altında ticaretle uğraşan tek sınıfın Yahudiler olduğunu, kendi aralarında sürdürdükleri temaslar sayesinde İslam ve Hıristiyan dünyasında varlıklarını muhafaza ettiklerini ve Doğu ile Batı arasında ekonomik bağ oluşturduklarını belirtmektedir.^[55] Öyle ki Yahudiler, İslam fetihlerinden önce bile Frank Krallığı'nda birtakım imtiyazlar elde edip malların pazarlarda sergilenmesi ya da bir yerden bir başka yere geçişi için alınan vergiden muaf olmuşlar ve vazgeçilmez gördükleri için kralın korumasından yararlanmışlardır. Yahudilerin sahip oldukları ayrıcalıkları göz ardı etmeyen Karolenjler de dönemin Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'e (ö. 193/ 809) Yahudi elçiler göndermişler ve saray tüccarlarının arasına onları da dahil etmişlerdir.^[56]

Yahudiler, Batı dünyasında meydana gelen çalkantılardan yararlanarak servetlerini büyümüşler, savaşlara müdahil olmadan her yere girip çıkmışlar ve herhangi bir tehlikeye kalkışmadan büyük kârlar elde etmişlerdir. Öyle ki Yahudiler, Cermen kabilelerinin krallarına istediklerini temin ederken yeni krallıklardaki kilise memurları bile onlardan değerli eşyalar satın almışlardır.^[57] Zira Yahudi bir tüccar, İspanya'dan Bağdat'a ve Bağdat'tan Hindistan'a bir Müslüman kadar özgürce gidebildiği için sırf bu nedenle Karolenj döneminde Yahudilere başvurulduğu bile olmuştur.^[58] Örneğin Şarlman'ın başkent Aachen'da (Aix la-Chapelle) kurulan sarayı ile Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'in Rakka'daki sarayı arasında aralarında Yahudilerin de olduğu elçiler gidip gelmeye başlamış, karşılıklı hediyeler gönderilmiş ve ticarî anlaşmalar yapılmıştır.^[59] Şüphesiz bu tür diplomatik ziyaretlerin içerisinde Yahudilerin yer alması, Yahudi ticaretini kolaylaştırmıştır. İbn Hurdazbih'in de belirttiği gibi birçok dil bilmelerinden ötürü Yahudiler, muhtemelen devletler arasındaki elçilik görevinde de rol oynamışlardır. Bunun en gü-

[53] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 84-85.

[54] Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, 23-24.; Lombard, *The Golden Age of Islam*, 206.

[55] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 174.

[56] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 256.

[57] Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 136.

[58] Rabinowitz, "The Routes of the Radanites", 266-267.

[59] Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 432.; Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 256.

zel örneğini Landfried ve Sigismund adlı iki elçiye eşlik eden Isaac (İshak) isimli bir Yahudi'nin tercümandan çok bir elçi gibi hareket etmesinde görmekteyiz. Zira bu iki elçinin yolculuk sırasında ölmesinden dolayı Isaac, halifenin huzuruna çıkarak imparatorun talebini iletmış, halifenin cevabını ve hediyelerini Aachen'e götürmüş ve imparator tarafından sarayda görkemli bir şekilde karşılanmıştır.^[60]

825 yılında sarayın hizmetine Yahudileri de alan Dindar Louis, onları inançlarına uygun olarak yaşamalarına, yabancı köleler satın almalarına, bunları imparatorluk sınırları içerisinde satmalarına, yabancılarla mal alışverişinde bulunmalarına ve ticaret yapmalarına izin vermiştir. Genelde toptan ticaret yapan Yahudiler, elde ettikleri imtiyazlardan ve oynadıkları rolden dolayı vazgeçilmez tüccarlar olmuşlardır.^[61] O dönemin ekonomik yaşamında önemli bir nüfuza sahip olan Yahudilerin hepsi olmasa bile bir kısmı denizci, simsar ve bankacı olarak öne çıkmaktaydı.^[62] Öyle ki bu dönemde "Yahudi" ve "tüccar" sözcükleri eşanlamli hale gelmiştir.^[63] İslamî dönemde de Yahudilerin ticarete ve ticaretle ilgili işlere yabancı oldukları söylenemez. Zira İslam fütûhâtı sırasında Rodos Heykeli'ni satın alıp parçalara ayıran ve parçalar halinde taşıyan bir Yahudi'ydi ve önceden metal ticaretiyle uğraştığı için bu işe talip olmuştu. Aslında Yahudilerin İslamî dönemdeki ticarî faaliyetleri İslam'dan önce de yaptıkları mesleklerin bir devamı niteliğindedir. Radhanitler olarak bilinen Yahudi tüccarlar buna güzel bir örnektir.^[64]

Orta Çağ'da uluslararası ticarete önemli rol oynayan^[65] Radhanitler, Arapça, Farsça, Efrencçe (Frank Krallığı'nın dili/Eski Fransızca), Rumca, Endülüs ve Slav dillerini konuşmaktaydılar. Doğu-Batı ve Batı-Doğu arasında yaptıkları seyahatlerde kara ve deniz yollarını kullanmakta olup Avrupa'dan hadımlar (hizmetçiler), erkek ve kadın köleler, ipek kumaşlar,^[66] işlenmiş deri, yaban eşeği, kılıç ve kürk götürmekteydiler.^[67] Nitekim siyasi tarafsızlıklarını koruyup bunu uluslararası bağlantılarıyla birleştiren Yahudiler, İslam'ın ilk döneminde Hıristiyanlara ve Müslümanlara nazaran sınırları daha kolay geçebiliyorlardı. İslam dünyasının her tarafında ortakları olmalarına rağmen Radhanitlerin merkezi Avrupa'ydı. Bu tüccarların birçok dil bilmelerine rağmen aralarındaki ortak dil belki de İbraniceydi. İtalyan ticaret cumhuriyetlerinin ortaya çıkıp Yahudi ticaretine büyük bir darbe

[60] Heinrich Graetz, *History of Jews* (Philadelphia: 1894), 3/143.

[61] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 257-258.

[62] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 18.

[63] Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, 260.

[64] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 141.

[65] Atiyye el-Kavsî, *Ticâretü Mısır fî'l-Bahri'l-Ahmer münzû Fecri'l-İslâm Hattâ Sukûtu'l-Hilafe Abbâsîyye*, (Kahire: Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, 1976), 32.

[66] Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, 1/104.

[67] İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memâlik*, 153.

vurmasıyla Radhanitlerin ticarî faaliyetleri yavaşlamış veya sona ermiş gibi görünmektedir.^[68]

3. RADHANİTLERİN KULLANDIĞI GÜZERGÂHLAR VE TİCARETE KONU OLAN MALLAR

Radhanitler, Akdeniz’de Frankların^[69] memleketinden gemiye binerek Farama’ya^[70] gitmekte ve buradan karaya çıkarak yanlarında getirdikleri malları karayoluyla 25 fersahlık^[71] uzaklıktaki Kulzüm’e^[72] taşımaktaydılar. Buradan tekrar gemiye binerek Car^[73] ve Cidde^[74] limanlarına ve ardından da Sind,^[75] Hindistan ve

[68] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 143.

[69] “Frank kelimesi, Avrupa’nın batı ve kuzey kısmına verilen bir isim olup Türkçeye *Frenk*, *Firenk*, *Firek*; Arapçaya *Efrenç* (*Ifrence*); Farsçaya ise *Fereng*, *Freng*, *Firek* şeklinde geçmiştir. Arapçada Efrençiyeye, Farsça ve Türkçede Frengistan olarak da kullanılmıştır. Frank (Efrenç, İfrence) ismi, başlangıçta Müslümanlar tarafından Frank devletine mensup halk için kullanılmıştır. Ancak daha sonra Haçlı Seferleri’nin ardından Suriye ve Filistin’de kurulan Hristiyan devletlerin kurucularının genellikle Frank olmasından ötürü bu isim, Batı ve Kuzey Avrupa halklarını (Fransız, İtalyan, Alman, İngiliz, Norman) kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Fakat Katolik İspanyollar ile Ortodoks kilisesine mensup halklar (Rus, Bulgar, Rum, Sırp vb.) ise Frank olarak adlandırılmamıştır.” Işın Demirkent, “Franklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/173.

[70] “Farama, Mısır’ın kuzey sahilinde Tinnis şehrinin yakınında var olmuş eski bir kasabadır. Çevresinde bataklıklar bulunduğundan havası ağır olup hurma ve meyveleriyle meşhur olmuştur.” Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût Hamevî, “el-Farama” *Mu’cemu’l-Büldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 4/255-256.; Şemseddin Samî, “Farama”, *Kâmûsu’l-A’lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1896), 5/3396.

[71] “3 mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denmiştir.” Mehmed Salâhî, “Fersah/ Ferseng”, *Kâmûs-ı Osmânî* (İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1322), 4/184.

[72] “Kulzüm, Mısır’ın eski bir liman kasabası olup bugün yerinde Süveyş şehri bulunmaktadır. Suyu ve ormanı bulunmayan, toprağı tarıma elverişli olmayan ve suyu uzak kuyulardan temin edilen Kulzüm, Mısır ve Şam bölgesinin limanı konumundaydı. Bu limandan Hicaz ve Yemen’e ticaret malları taşınmaktaydı.” Ahmed b. Ali Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-İtibâr bi-Zikri’l-Hıtât ve’l-Âsar*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 1/393.

[73] “Eskiden Kızıldeniz sahilinde Hicaz bölgesinde bulunan Câr şehri, Hz. Peygamber döneminde ve sonraki zamanlarda Medine’nin limanı konumundaydı. Şehrin bir kısmı sahilde, diğer kısmı ise Karâf denilen adada yer almaktaydı. Habeşistan, Mısır, Aden, Çin ve Hindistan yönünden gelen ticaret gemileri burada demirlemekteydi.” Hamevî, “el-Câr”, 2/92-93.; Ahmed bin Ebî Yakûb İshâk Yakûbî, *Kitâbü’l-Büldân*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2002), 152.

[74] “Cidde, Kızıldeniz kıyısında en büyük şehir olup Mekke’nin limanıdır. Halkının genelde ticaretle uğraştığı Cidde, Mekke’nin hazinesi, Mısır ve Yemen’in ambarı konumundaydı. Mısır’ın Kulzüm şehrinden gemilerle Câr ve Cidde limanlarına gelen tüccarlar, bu limanlardan Sind, Hind ve Çin’e giden gemilere binerlerdi.” el-Makdisî, *Ahsenü’l-Tekâsım fi Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, 79.; İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve’l-Memâlik*, 153.; Şemseddin Samî, “Cidde”, *Kâmûsu’l-A’lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1891), 3/1774.

[75] “Umman deniziyle Keşmir dağları arasında yer alan bölge, Arap coğrafyacılar tarafından *Sind* olarak adlandırılmıştır. Sind’in doğusunda Mihrân nehri, güneyinde Büyük Deniz (Hint Okyanusu), batısında Kirman toprakları, kuzeyinde ise Horasan sınırına bitişik çöl yer almaktadır. Halkı esmer, zayıf ve iyi koşucu olan Sind, sıcaklığın yüksek ve çölen hâkim olduğu bölgede bulunur. Halkının tamamının Müslüman olduğu ve çok sayıda tüccarı bulunduğu Sind’de deri, ayakkabı, hurma, şeker gibi emtialar üretilmektedir. İslam öncesi dönemlerden beri bölgeyle alış-

Çin'e seyahat etmekteydiler. Çin'den öd ağacı, misk, kâfur, tarçın ve diğer ürünleri getiren Radhanitler, aynı yolu izleyerek Kulzüm limanına geri dönmekte ve beraberlerinde getirdikleri malları Farama'ya taşıyıp buradan da gemilerle Akdeniz'e açılmaktaydılar. Bazen Rumlara mal satmak üzere Konstantiniyye'ye uğramakta ve bazen de Frank melikinin memleketine giderek yanlarındaki malları burada satmaktaydılar. Duruma göre Frank memleketinden mal alıp bunları Akdeniz'den Antakya'ya nakleden Radhanitler, buradan da yürüyerek Fırat kıyılarına ulaşır Fırat nehrinden gemilere binerek Bağdat'a, ardından da Dicle nehri üzerinden gemilerle Ubulle^[76] limanına gitmekteydiler. Ubulle'den de Umman, Sind, Hindistan ve Çin'e seyahat etmekteydiler ki tüm bu yollar birbiriyle bağlantılıydı.^[77] Yine Yahudi bir tüccar, Endülüs'ten veya Frank diyarından seyahatine başlayıp Sûsu'l-Aksâ'ya^[78] uğrar ve oradan da Tanca, İfrikiyye (Tunus), Mısır, Remle, Dımaşk, Kûfe, Bağdat, Basra, Ahvaz, Farıs ve Kirman'dan geçerci. Ardından yoluna devam ederek Sind, Hindistan ve Çin'e giderdi. Eğer Rum topraklarına uğramak isterse Slav ülkelerinin arka taraflarındaki Rum bölgelerinden geçer ve Hazarların başşehri olan Hamlic'e ulaşırdı. Akabinde Cürcan denizine (Hazar denizi) açılıp Belh ve Mâverâünnehir'e giderdi. Buradan da Dokuz Oğuzların (Tokuz Guz)^[79] topraklarına gelip Çin'e ulaşırdı.^[80]

veriş yapan Arap tüccarlar, buradan kâfur, karanfil, ödağacı, pamuklu kumaşlar satın alıyordu.” *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, çev. Yusuf el-Hâdi (Kahire: ed-Dâru's-Sekâfiyye li'l-Neşr, 2002), 139.; Azmi Özcan, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/242-243.

[76] “Antik dönemlerde *Apologos* adıyla bilinen Ubulle, Sasaniler zamanında Basra Körfezi havzasında önemli bir liman şehriydi. Hint ve Arap gemilerinin getirdiği ticaret malları, Ubulle'de boşaltılır ve buradan Irak, İran, Suriye veya Akdeniz kıyılarına gönderilirdi. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle Ubulle'nin de içinde bulunduğu bölgeye bugünkü Basra şehri inşa edilmiştir.” *The Periplus of the Erythraean Sea*, trans. Wilfred H. Schoff (New York: Longmans, Green And Co., 1912), s. 149.; Rıda Cevad el-Hâşimî, “Basra Körfezi'nde Eski Ticarî Faaliyetler ve Bu Faaliyetlerin Medeniyete Tesirleri”, çev. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004), 439-440.

[77] İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memâlik*, 153-154.; İbnü'l- Fakih, *Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân*, 270.; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 130.; Pellat, “Al-Radhaniyya”, 8/363-364.

[78] “Atlas Okyanusu kıyısında Mağrip topraklarında yer alan bir şehirdir.” *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, 181.

[79] “Doğusunda Çin ve güneyinde Tibet'in bulunduğu Dokuz Oğuzlar'ın toprakları, Türk topraklarının en büyüğüydü. Eskiden bütün Türk topraklarının hükümdarları, kalabalık bir kavim ve savaşçı kimseler olan Dokuz Oğuzlar'dandı. Orhun kitabelerinde *Tokuz Oğuz*, İslam müelliflerinin eserlerinde ise *Toguz Guzz* şeklinde geçen Dokuz Oğuzlar, Göktürkler ve Uygurlar devrinde en meşhur Türk kavimlerinden biriydi. Çeşitli cinslere, kabilelere ve aşiretlere bölünmüş olan Türklerin büyük kabilelerinden biri de Oğuzlar olup bunlar da on iki kabileye ayrılmıştır. Oğuzların bir kısmına *Tokuzoğuz*, bir kısmına *Uyguz (Uygur)*, bir kısmına ise *Üçguz* denmiştir.” *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, 93.; Faruk Sümer, “Tokuz Oğuzlar”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1979), 12(1)/420.; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 69.

[80] İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memâlik*, 154-155.; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 131.; Pellat, “Al-Radhaniyya”, 8/364.

İbn Hurdazbih'in Radhanitler olarak bahsettiği tüccarlar, dört ana güzergâhı^[81] kullanmaktaydı. Bu güzergâhlardan ilki, Akdeniz üzerinden gemilerle Frank diyarından başlayıp Farama'ya, buradan karayoluyla Kulzüm limanına, buradan da Kızıldeniz üzerinden gemilerle Car ve Cidde limanlarına ve ardından da Sind, Hindistan ve Çin'e giden yoldur. İkincisi, Frank diyarından Akdeniz vasıtasıyla Antakya'ya, buradan karayoluyla Fırat kıyılarına, Fırat Nehri'nden Bağdat'a, ardından Dicle Nehri üzerinden gemilerle Ubulle'ye ve buradan da Umman, Sind, Hindistan ve Çin'e uzanan yoldur. Üçüncüsü, Endülüs'ten veya Frank diyarından başlayıp Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Sûsu'l-Aksâ'ya, buradan da sahil şeridi boyunca Tanca, İfrikiyye (Tunus), Mısır, Bilâd-ı Şam, Irak, İran, Sind, Hindistan ve Çin'e ulaşan güzergâhtır. Radhanitler, bazen dördüncü güzergâh olarak Slav ülkelerinin arka tarafındaki Rum ülkelerine uğrayıp Hazarların başkenti olan Hamlice'e, ardından Hazar Denizi üzerinden Belh ve Mâverâünnehir'e ve buradan da Dokuz Oğuzların (Tokuz Guz) bölgesine geçip Çin'e giden yolu da kullanmışlardır.^[82] Bu dört güzergâhın hepsi de Çin'de son bulmaktaydı. O dönemde sınırları İran'a kadar uzanan Tang Hanedanlığı'nda (618-907) Yahudi toplulukları yaşadığı için Avrupa'dan gelen Radhanitler, burada diğer Yahudilerle karşılaşabiliyorlardı.^[83] Nitekim Çin'de 875 yılında çıkan taht kavgasında Sîrâf-Kanton (Hanfu) arasında işleyen ticaret gemileri durmuş, Çinlilerin haricinde ticaret yapmak için bu şehirde yaşayan yaklaşık 120 bin Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve putperest öldürülmüş, ipek böceği yetiştirilmemesi için dut ağaçları telef edilmiş ve bu da Arap ülkelerine gelen ipeğin kesintiye uğramasına neden olmuştur.^[84]

Yahudi tüccarların ticaretini yaptıkları mallara bakacak olursak onların kumaş, işlenmiş deri, yaban eşeği, kılıç ve kürk gibi çeşitli malların yanı sıra köle ticaretiyle de uğraştıklarını görmekteyiz.^[85] Müslümanlar, daha çok Doğu ticaretinde öne çıkarken Batı Avrupa'yla ticaretin İtalyan ve Yahudi tüccarlara bıraktığı, köle ve lüks malların ticaretinde ise Yahudi tüccarların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir.^[86] O dönemde kölelere tarımda, ev işlerinde ve Müslüman haremelerinde ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yüzden köleler, Avrupa'dan Bizans İmparatorluğu'na ve Doğu Akdeniz'e ihraç edilen kalemler arasındaydı.^[87] Barbar istilaları da köle ticaretini hem kârlı hem de mümkün hale getirmişti. Kilise, Yahu-

[81] Bkz. Harita-1

[82] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 142.; Pellat, "Al-Radhaniyya", 8/363-364.; Werner Keller, *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*, (London: Pitman Publishing, 1971), 154-155.; Elinoar Bareket, "Radhanites", *Medieval Jewish Civilization: An Encyclopedia*, ed. Norman Roth (New York: Routledge, 2003), 559-560.

[83] Keller, *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*, 155.

[84] Süleyman el-Tâcir, *Doğunun Kalbine Seyahat: Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012), 40.

[85] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 130.

[86] İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, 477-478.

[87] Bertram Wallace Korn, "Slave Trade", *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Macmillan, 1971), 14/1660.

dilerin köle sahibi olmalarına değil de Hıristiyan köle sahibi olmalarına karşı çıkmış ve köle ticareti yapmalarına herhangi bir engelleme getirmemiştir. 8. yüzyılın ortalarında Frank Kralı Şarلمان ise Yahudilerin köle ticareti yapmasına müsaade etmiştir. Slav kölelerin ağırlıkta olduğu köle ticareti, Endülüs'ten Kuzey Afrika ve diğer İslam beldelerine kadar uzanmıştır.^[88] Yahudi köle tacirleri, 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Hazar Denizi'ndeki İdil ve Kiev'den esirleri alıp Moorish (Mağribi) İspanyasına götürmüşlerdir. Ayrıca bu ticaretin içerisinde Arap dilinde kendilerine *saqaliba*^[89] denilen köleler ile Slav olmayan ve hadım edilmiş erkekler de vardı ki bunlar, Moorish hükümdarlarının askerî güçlerinde ve haremde muhafız olarak görevlendirilmekteydi.^[90] Kölelere olan talep, 8. yüzyıldan başlayarak Akdeniz dünyasında giderek artmış ve buraların Müslümanlar tarafından fethedilmesi^[91] de bu talebin artmasında etkili olmuştur. Çoğunluğu Slavlardan oluşan köleler, Endülüs, Mısır, Suriye ve Venedik'e gönderilmekteydi.^[92]

Radhanitler, Hindistan ve Çin'den dönerken misk, baharat, ud, kâfur, tarçın, mücevherat, zümrüt, sedef gibi Avrupa'da oldukça rağbet gören Hint ve Çin mallarını da yanlarında getirmişlerdir. Doğu'ya özgü bu mallarla Mısır'a gelip buradan Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantiniyye'ye ve bazen de Frank diyarına gitmişler ve yükte hafif, pahada ağır malları buralarda satmışlardır. Ancak diğer tüccarlarla kıyaslandığında Yahudi tüccarların Hint ticaretindeki paylarının sınırlı olduğu görülmektedir.^[93] Buna rağmen Yahudi tüccarların Doğu-Batı ticaretinde önemli rol oynamalarının sebepleri arasında Müslümanların Sicilya adasında 652'den 827 yılına kadar yaptıkları mücadeleler, Sardunya adasının yanı sıra İtalya ve Fransa'nın güneyine düzenledikleri akınlar, Girit adasının 828'de fethi gibi gelişmeler gösterilebilir. Zira bu gelişmeler sebebiyle Müslümanlar açısından Avrupa ve Avrupalılar açısından da İslam dünyası pek güvenli değildi. Bu yüzden Müslüman tüccarların Uzakdoğu'dan getirdikleri baharatların ve Avrupalıların ihtiyaç duyduğu diğer malların, Fransa ve İtalya limanlarına Yahudi tüccarlar aracılığıyla ulaştığı görülmektedir. Bu yönüyle Frank Krallığı ile Doğu ülkeleri arasında bir nevi köprü vazifesi gören Yahudi tüccarlar, Doğu'dan Endülüs'e gelen malları

[88] Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages* (New York: The Jewish Publication Society of America, 1973), 97-98.

[89] “*Saqaliba*, Slavlar için kullanılan Arapça bir sözcük olup tekili *saqlab*’tır. Özellikle Endülüs’te Avrupa kökenli köleler için de yaygın olarak kullanılmıştır. İslam dünyasındaki köle nüfusunun önemli bir bileşeni olan *Saqaliba*, 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Endülüs köle ticaretinde önemli bir emtia olmuştur.” Şihâbeddin Ebû Abdullah Yâkût Hamevî, “*Saqleb*”, *Mu'cemu'l-Büldân* (Beirut: Daru Sâdır), 3/416.; Brian Catlos, “*Saqaliba*”, *The Historical Encyclopedia of World Slavery*, (California: ABC-CLIO, 1997), 2/565.

[90] Pınar Ülgen, *Ortaçağ'da Avrupa'da Kölelik* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013), 93.

[91] G. Levi Della Vida, “Emeviler”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB), 4/246.

[92] Milton Meltzer, *Slavery-From the Rise of Western Civilization to the Renaissance* (New York: Cowles Book Company, 1971), 221-222.

[93] Bareket, “Radhanites”, 559-560.; Goitein, *Dirâsât fi'l-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzumu'l-İslâmîyye*, 252.

Avrupa'nın farklı bölgelerine dağıtılması için Galya ülkesinde satarlardı. Endülüs'ten Galya'ya getirilen mallar arasında ipek, anemon (dağ lalesi), atlas, paha biçilmez elbiseler, baharatlar, cıva, laden ve safran gibi mallar bulunmaktaydı.^[94]

Yakındoğu'nun yerlileri olan, bu yüzden Arap-Müslüman komşularından fiziksel yönden ayırt edilemeyen, Çin'e yolculukları sırasında Arap tüccarlarla seyahat eden ve kılık-kıyafetlerinin birbirine benzemesi nedeniyle kendilerine *Arap* diye hitap edilen Yahudi tüccarlar, Çin'den genelde yükte hafif, pahada ağır mallar satın almaktaydı. Bu mallar, Avrupa'ya daha çok Yahudilerin eliyle ulaşıyordu. Erken dönem Hıristiyanlığın özellikle ticaretten elde edilen servet birikimini onaylamaması ve Hz. İsa'nın buyruklarının aşırı mal biriktirmeye hoş bakmaması nedeniyle Avrupa'da henüz Hıristiyan tüccar sınıfının ortaya çıkmaması, muhtemelen Yahudi tüccarların ticaretteki konumlarının artmasını sağlamıştır.^[95]

Yahudi tüccarların ticaret mallarını farklı güzergâhlar arasında naklederken Müslüman tüccarlara itimat ettikleri ve mal sevkiyatında onlardan yararlandıkları gözlemlenmektedir. Geniza belgelerine göre 1010 tarihli Kahire ile Kayrevan (Kayravan) arasında yapılan yazışmada malların Müslüman tüccarların da içinde bulunduğu kervan eşliğinde gönderilmesi talep edilmiştir.^[96] Yine altı günü aşan yolculuklarda Yahudiler, Cumartesi (Şabat) gününü kutlayabilmeleri için seyahatlerine ara verebiliyorlardı. Bu durumda Yahudiler, mallarını zamanında ulaşabilmesi için Müslüman ortaklarına ya da tüccarlara teslim ediyorlardı. Nitekim başka bir mektupta da bir kafilenin olması ve içerisinde de güvenilir Müslüman tüccarların bulunması halinde malların onlarla gönderilmesi rica edilmiştir.^[97] Yahudi tüccarlar da Yahudi mallarını taşıdıkları için Müslüman tüccarlara şükranlarını ve iyi niyetlerini arz etmişler ve Müslüman ortaklarının evlerini ziyaret edip bayramlarını kutlamışlardır.^[98] Bu yönüyle Yahudi tüccarlar, Müslümanlar tarafından rakip görülmediği gibi İslam pazarlarında da benimsenmiş ve Yahudisiz pazarın tuzsuz çorbaya benzediği belirtilmiştir.^[99] Talmud'da Yahudi olmayan biriyle ticarî ortaklığa hoş bakılmamasına ve İslamî dönemde Yahudilerin ticarî ortaklıklarını genellikle kendi dindaşlarıyla yapmalarına rağmen bu dönemde ortaklık konusunda yumuşamalar meydana gelmiş ve bunda da muhtemelen yukarıda zikrettiğimiz durumlar etkili olmuştur.^[100]

[94] İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, 466-467.

[95] İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, 485, 487.

[96] S. D. Goitein, *Letters of Medieval Jewish Traders* (Princeton: Princeton University, 1973), 73-78.

[97] Goitein, *Dirâsât fi'l-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzumu'l-İslâmîyye*, 218.

[98] Goitein, *Dirâsât fi'l-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzumu'l-İslâmîyye*, 238.

[99] Arslantaş, *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, 346.

[100] Arslantaş, *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, 344.

İslam fütühâtı sırasında dünyanın yedi harikasından olan Rodos Heykeli'nin metallerinin Yahudi bir tüccar tarafından satın alınmasında^[101] olduğu gibi esasında her şeyin ticaretini yapan Yahudi tüccarlar, hükümdarların ve emirlerin talep ettiği nadide ve lüks malları da onlara temin ediyorlardı. Örneğin Endülüs Emevî devletinin dördüncü hükümdarı II. Abdurrahman (ö. 238/852), Abbasî halifelerinin lüks ve müreffeh yaşantılarını taklit ederek mücevheratlar, takılar ve nadir kitaplar elde etmek için büyük meblağlar harcamaktan kaçınmamıştır. Bu malları, Medine, Bağdat ve İstanbul'un yanı sıra Akdeniz limanlarından Endülüs'e getirenler genelde Yahudi tüccarlardı. Cariyeler, kuzeyden gelen kürkler, ender bulunan ipekler, değerli taşlar ve mücevheratlar, Yahudi tüccarların ticaretini yaptığı mallar arasındaydı.^[102]

Orta Çağ'ın ticaret yollarında ve pazarlarında önemli etkiye sahip olan Yahudi tüccarlar, merkezleri Batı'dan (Rhine, Meuse, Saone, Rhone, Languedoc) köle, kürk, kılıç gibi malları Doğu'ya nakledeken Hıristiyan rakipleri de merkezleri Doğu'dan varış noktaları Batı'ya lüks malları taşıyorlardı. Bir süre sonra ikinci plana düşen Yahudi tüccarların yerini Batı'da İtalyan, Doğu'da ise Ermeni tüccarlar almaya başladı. Nitekim Venediklilerin 10. yüzyılda Akdeniz ticaretini ele geçirmeleriyle İtalyan tüccarlar, Yahudilerin önüne geçti. Ayrıca Haçlıların Kudüs'ü işgal etmeleri de Yahudi tüccarların faaliyetlerini azaltmıştır. Özellikle İtalya'nın Bari, Venedik, Salerno, Napoli, Gaeta ve Amalfi limanlarındaki tüccarlar ticarete daha aktif olmaya başlamıştır. Katı muameleler, yasaklar ve katliamlar nedeniyle Yahudi tüccarlar, pazarlardan ve deniz ticaretinden dışlanıp ticarî faaliyetleri Yucarı Tuna'dan Slav ülkelerine giden iç yollarla sınırlı kalmıştır.^[103]

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilip Akdeniz'e hâkim olması ve Batı Avrupa'nın kendi içine hapsedilmesiyle baharat ve ilaç gibi maddelerin temininde yaşanan zorlukların aşılmasında da Radhanitler önemli roller üstlenmişlerdir. 10. yüzyılın başında Tang Hanedanlığı'nın yıkılması, Batı-Doğu arasındaki ilişkilerin kesilmesine ve Slavların saldırısı da Yahudi Hazar Krallığı'nın dağılmasına yol açmış ve aynı zamanda Yahudi ticaretine bir darbe indirmiştir. Böylece Yahudi tüccarlar olarak bilinen Radhanitler, 10. yüzyılın başlarında uluslararası ticaret sahnesinden çekilerek popülerliğini yitirmişlerdir.^[104]

[101] Goitein, *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, 141.

[102] İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'ü Yahudiler (711-1091)*, 437.

[103] Lombard, *The Golden Age of Islam*, 211-212, 232; İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'ü Yahudiler (711-1091)*, 475, 488-489.

[104] Keller, *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*, 157.

SONUÇ

Bu makalede Radhanitler olarak bahsedilen Yahudi tüccarların kökenleri, ticarî faaliyetleri, siyasi ve sosyal yönden oynadıkları roller, kullandıkları güzergâhlar, ticaretini yaptıkları mallar incelenmiştir. Bu çerçevede önce Radhanitlerin Batılı mı yoksa Doğulu mu oldukları sorusu ele alınmıştır. Buna göre kökenleri hakkındaki belirsizliğe rağmen bu tüccarların seyahatlerinin başlangıç noktasının Batı Avrupa olduğu göz önüne alındığında Radhanitlerin Batı kökenli olduklarının daha ağır bastığı ve *radhanit* sözcüğünün Batı ve Doğu arasında ticarî maksatlarla yolculuk yapan Yahudi tüccarlar için kullanıldığı konusunda bir görüş birliği olduğu sonucuna varılmıştır.

İslam fetihleri henüz geniş bir coğrafyaya yayılmadan önce İran, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, İspanya, Fransa ve İtalya'da az da olsa Yahudi toplulukları yaşamaktaydı. Sasanî ve Bizans imparatorluklarının kontrolünde olan bu bölgelerdeki Yahudi toplulukları arasındaki bağlantı sağlıklı bir şekilde sağlanamazken Müslümanların bu geniş coğrafyaya hâkim olmasıyla bu bölgelerde yaşayan Yahudi toplulukları arasındaki irtibat ise daha kolay ve güvenilir bir şekilde sağlanmaya başlamıştır. Bu sayede Mezopotamya'dan İspanya'ya kadar uzanan bölgeler arasındaki bağlar güçlenirken Yahudi toplulukları arasındaki haberleşme ve ticaret de gelişmiştir.

Abbâsîlerin iktidarı ele geçmesiyle o dönemin Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen "Burjuva Devrimi" ve sosyal dönüşümler ticaretin gelişmesinde ve Yahudi tüccarların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Zira İslam fetihlerinin geniş bir coğrafyaya yayılıp Müslümanların da bu geniş coğrafyanın zenginliklerini ve hazinelerini ele geçmesiyle Batı'dan Doğu'ya sermaye akışı hızlanmış ve Arap kentlerindeki idarecilerin ve zengin sınıfın lüks ve refah yaşamları veya bu yöndeki eğilimleri uluslararası ticaretin gelişmesini hızlandırmıştır. Yahudi tüccarlar da İslam dünyasında sahip oldukları avantajları kullanarak ticarî faaliyetlerini geliştirmişlerdir.

Radhanitlerin ticarî faaliyetlerini geliştirmelerinde farklı bölgelerde yaşayan Yahudi toplulukları arasındaki birlikteliği sağlayan Re'sülcâlût ve Geonimlerin rolü göz ardı edilemez. Nitekim Re'sülcâlût, Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada hilafet nezdinde Yahudilerin çıkarlarını siyasi anlamda temsil etmekteydi. Geonimler ise Yahudilerin sosyal ve dinî meselelerini çözmede geniş yetkilere sahip olmuşlar ve bu yönüyle Yahudi tüccarların faaliyetlerini denetleyip bu faaliyetlerin olumlu yönde seyretmesini sağlamışlardır. Emeviler zamanındaki kısıtlamaların Abbâsîlerin iktidara gelişiyle ortadan kalkması sonucu Re'sülcâlûtların ve Geonimlerin etkisi artmaya başlamış ve uluslararası ticaretin İslam devletinin yönetim merkezi olan Bağdat ile bu devletin dış dünyaya açılan limanı konumundaki Basra'da yoğunlaşmasıyla tüccarlar, Doğu ve Batı arasında

rahat bir şekilde seyahat edebilmişlerdir. Böyle bir ortamda Yahudi tüccar sınıfı da uzun mesafeli ticarete önemli roller üstlenmişlerdir. Zira Radhanitler olarak bilinen Yahudi tüccarlar da İspanya'dan Çin'e kadar uzanan Yahudi toplulukları arasındaki bağlantıları kullanarak ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Radhanitler, Mezopotamya'dan İspanya'ya ve Basra Körfezi'nden Çin'e kadar ticaret ağları kurmuşlar ve bu sayede dünyanın değişik bölgelerine rahat bir şekilde seyahat edip Batı'nın mallarını ve ürünlerini Doğu'ya ve Doğu'nun mallarını ve ürünlerini de Batı'ya nakletmişlerdir. Buradan hareketle İslam dünyasında özellikle Abbâsiler zamanında yaşanan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümler sayesinde Yahudiler, İslam toplumuna entegre olmuşlar ve herhangi bir baskı ve zulme maruz kalmadan yaşadıkları için 9. ve 10. yüzyıllar onlar açısından adeta "Altın Çağ" olmuştur.

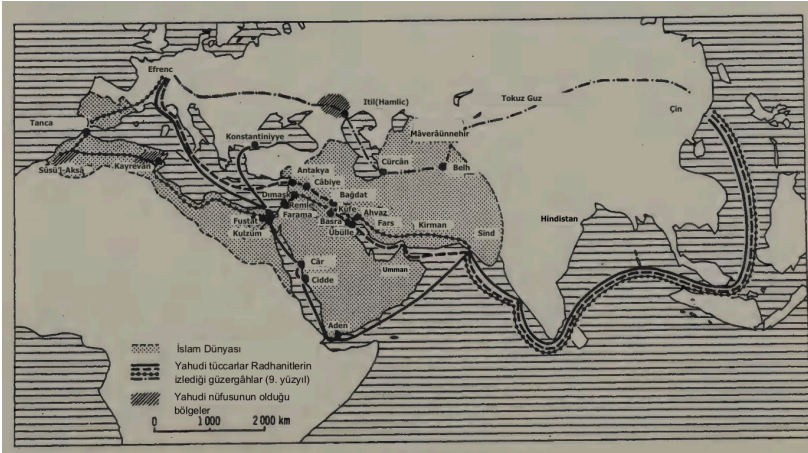
Yahudiler, farklı güzergâhlar arasında mallarını nakledeken Müslüman tüccarlara itimat etmişler ve onlardan yararlanmışlardır. Özellikle altı günü aşan seyahatlerde Şabat gününü idrak edebilmek için yolculuklarına ara veren Yahudiler, malların yerine zamanında ulaşabilmesi için Müslüman ortaklarından ve tüccarlardan destek almışlardır. Bunun karşılığında onlar da minnettarlıklarını ve iyi niyetlerini göstermek için Müslüman ortaklarının evlerini ziyaret edip bayramlarını kutlamışlardır. Bu yüzden Müslümanlar, Yahudi tüccarları rakip olarak görmeyip İslam pazarlarında onları benimseme yoluna gitmişlerdir.

Diğer yandan aynı yüzyıllarda Yahudiler açısından Avrupa'da meydana gelen gelişmelere bakacak olursak halk tarafından dışlanmalarına ve kilisenin aleyhlerinde aldığı kararlara rağmen yöneticilerin Yahudilere yönelik tutum ve davranışlarına göre olumlu ve olumsuz gelişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında meydana gelen savaşlar yüzünden Avrupa'da yaşayan Yahudiler, İslam ve Hıristiyan dünyası arasında siyasî ve ekonomik irtibatı sürdürmede rol oynamışlardır. Zira Yahudiler, Frank Krallığı'nda çeşitli imtiyazlar elde ederek ticarî faaliyetlerde bulunmuşlar ve İslam dünyasında sahip oldukları avantajlardan dolayı bir Müslüman gibi rahat bir şekilde farklı bölgelere seyahat edebilmişlerdir. Bu durum, kralın gözünden kaçmadığı için Frank Kralı, Yahudileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak onları himayesine almıştır. Örneğin Karolenj döneminde Şarلمان tarafından Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'e Yahudi elçiler gönderilmiş ve bunlar saray tüccarları arasına dahil edilmiştir. Birçok dil bilmelerinden ve hem İslam dünyasında hem de Hıristiyan dünyasında sahip oldukları avantajlardan dolayı Yahudiler, diplomatik ve ekonomik yönden önemli roller üstlenmişlerdir. Yine Yahudileri sarayın hizmetine alan Dindar Louis, inançlarına göre yaşamalarına, imparatorluk sınırları içerisinde köle alışverişinde bulunmalarına, yabancılarla ticaret yapmalarına müsaade etmiştir. Böylece o dönemlerde *Yahudi* ve *tüccar* sözcükleri, birbirinin eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Sonuç olarak sürgün lideri Re'sülcâlut'un ve ruhani lider Geonim'in Yahudi birliğini sağlama noktasında önemli görevler üstlenmesi, İslam dünyasında sahip oldukları avantajlar ve Avrupa'da Karolenj döneminde kilisenin kararlarına rağmen Yahudilerin lehine olacak şekilde meydana gelen gelişmeler sayesinde Radhanitler, ticaret güzergâhları üzerinde bulunan Yahudi cemaatlerin varlığından ve Yahudiler arasındaki birliktelikten yararlanarak uzun mesafeli ticarî faaliyetlerini rahat ve kolay bir şekilde yürütebilmişlerdir. Farklı deniz ve kara güzergâhlarını kullanarak Avrupa'dan doğuya hadım edilmiş esirler, erkek ve kadın köleler, ipek kumaşlar, yaban eşeği, işlenmiş deri, kürk ve kılıç götürürken doğudan Avrupa'ya ise genelde yükte hafif pahada ağır olan misk, öd ağacı, baharat, kâfur, tarçın gibi malları ithal etmişlerdir. Devletler arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsızlık politikası izleyerek diğer milletlerin dikkatlerini çekmeden ticarî faaliyette bulunmuşlar ve ekonomik yönden büyük kârlar elde ederek zenginleşmişlerdir. Ayrıca onlar, geniş bir coğrafyada farklı milletlerle ticarî faaliyetlerde bulunarak erken dönemde globalleşmenin örneğini oluşturmuş ve farklı toplumların birbirleriyle etkileşime geçmesine yardımcı olmuşlardır.

Ekler:

Harita-1: Yahudi tüccarlar Radhanitlerin izlediği güzergâhlar

Kaynak: Maurice Lombard, *The Golden Age of Islam*, trans. Joan Spencer (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2009), 210.

KAYNAKÇA

- A., I. "Gaon". *The Encyclopedia Britannica*. 11/455. New York: 1911.
- Abrahams, Israel, *Jewish Life in the Middle Ages*, New York: The Jewish Publication Society of America, 1973.
- Arslantaş, Nuh. *Abbasiler ve Fatımiler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Arslantaş, Nuh. "Re'sülcâlût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Arslantaş, Nuh. "Abbasiler Döneminde Yahudilerin Temel Eğitim Kurumları: Bet Ha-Seferler ve Beytülmidrasslar". *Belâten* 78/282 (Ağustos 2014), 435-474. <https://doi.org/10.37879/belâten.2014.435>.
- Ayverdi, İlhan. *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- Bareket, Elinoar. "Radhanites", *Medieval Jewish Civilization: An Encyclopedia*, ed. Norman Roth. 558-561. New York: Routledge, 2003.
- Bauer, Susan Wise. *Ortaçağ Dünyası*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Benjamin, Tudelalı-Petachia, Ratisbonlu. *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. çev. Nuh Arslantaş. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Bozkurt (Dalğan), Gamze. *Karolenj Krallığı*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Brutzkus, J. "Trade with Eastern Europe, 800-1200". *The Economic History Society*, 13/1/2 (1943), 31-41.
- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr. *el-Muhtâr fi'r-Red ale'n-Nasârâ*. thk. Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991.
- Catlos, Brian. "Saqaliba". *The Historical Encyclopedia of World Slavery*. 2/565-566. California: ABC-CLIO, 1997.
- Demirci, Mustafa. "Sevâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/576-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demirkent, İşin. "Franklar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/173-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- E., A.-B., W. "Gaon". *The Jewish Encyclopedia*. 5/568-570. New York and London: 1912.
- Ebü Yûsuf. *Kitâbü'l-Harâc*. thk.Mahmud el-Bâcî, Tunus: Dâr Buselâme, 1984.
- Gil, Moshe. "The Radhanite Merchants and the Land of Radhan". *JESHO*. 17/3 (September 1974), 299-328. <https://doi.org/10.2307/3632174>
- Goitein, S. D. *Letters of Medieval Jewish Traders*. Princeton: Princeton University, 1973.
- Goitein, S. D. *Dirâsât fi'l-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzumu'l-İslâmîyye*. çev. Atiyye el-Kavsi. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1980.
- Goitein, S. D. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*. 1. Cilt. London: University of California, 1999.
- Goitein, S. D. *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*. çev. Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Graetz, Heinrich. *History of Jews*. 3. Cilt. Philadelphia: 1894.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- ha-Bavli, Natan. *Seder 'Olam Zuta: Dünyanın Kısa Tarihi-İslami Dönemde Kaleme Alınan İlk İbranice Kronik*. çev. Nuh Arslantaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Hamevî, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût. "el-Farama". *Mu'cemu'l-Büldân*. 4/255-256. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Hamevî, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût. "Saqlab". *Mu'cemu'l-Büldân*. 3/416. Beyrut: Daru Sâdır.
- Hamevî, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût. "es-Sevâd". *Mu'cemu'l-Büldân*. 3/272-275. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Hamevî, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yâkût. "el-Câr". *Mu'cemu'l-Büldân*. 2/92-94. Beyrut: Dâru Sâdır.
- el-Hâşimî, Rıda Cevad. "Basra Körfezi'nde Eski Ticarî Faaliyetler ve Bu Faaliyetlerin Medeniyete Tesirleri". çev. Abdulhalik Bakır. *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*. 433-466. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004.
- Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

- Hudüdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*. çev. Yusuf el-Hâdî. Kahire: ed-Dâru's-Sekâfiyye li'l-Neşr, 2002.
- İbnü'l-Fakih. *Muhtasarı Kitâbü'l-Büldân*. Leiden: Brill. 1302.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Leiden: E. J. Brill. 1873.
- İbn Hurdazbih. *el-Mesalik ve'l-Memâlik*. Leiden: Brill. 1889.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İlhan, Sinan. *Fetihten Murâbûlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Kavsi, Atiyye. *Ticâretü Mısr fî'l-Bahri'l-Ahmer Münzû Fecri'l-İslâm Hatâ Sukûtu'l-Hilafe Abbâsiyye*. Kahire: Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, 1976.
- Keller, Werner. *Diaspora: The Post-Biblical History of the Jews*. London: Pitman Publishing, 1971.
- Kodaman, Bayram - İpek, Nedim. "Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Lâyiha". *Belleten* 57/219 (Ağustos 1993), 565-580. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.565>
- Korn, Bertram Wallace. "Slave Trade". *Encyclopaedia Judaica*. 14/1660-1664. Jerusalem: Macmillan, 1971.
- el-Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed. *Ahsenü'l-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Leiden: Brill, 2. Baskı, 1906.
- Lombard, Maurice. *The Golden Age of Islam*. trans. Joan Spencer. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2009.
- Makrizî, Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Meltzer, Milton. *Slavery-From the Rise of Western Civilization to the Renaissance*. New York: Cowles Book Company, 1971.
- Pellat, Ch. "Al-Radhaniyya". *The Encyclopaedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. 8/363-367. Leiden: E. J. Brill, 1995.
- Pirenne, Henri. *Mohammed and Charlemagne*. New York: Meridian Books, Third Printing, 1959.
- Rabinowitz, L. "The Routes of the Radanites". *The Jewish Quarterly Review*. University of Pennsylvania Press. 35/3 (Ocak 1945), 251-280. <https://doi.org/10.2307/1452187>
- Salâhî, Mehmed. "Fersah/ Ferseng", *Kâmûs-ı Osmânî*. 4/184. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1322.
- Samî, Şemseddin. "Farama", *Kâmûsu'l-A'lâm*. 5/3396. İstanbul: Mihran Matbaası, 1896.
- Samî, Şemseddin. "Cidde", *Kâmûsu'l-A'lâm*, 3/1774. İstanbul: Mihran Matbaası, 1891.
- Schaeder, H. H. "Sawâd". *The Encyclopaedia of Islam*. ed. C. E. Bosworth vd. 9/87. Leiden: Brill, 1997.
- Stillman, Norman A. *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979.
- Sümer, Faruk. "Tokuz Oğuzlar". *İslam Ansiklopedisi*. 12(1)/420-427. İstanbul: MEB, 1979.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Özcan, Azmi. "Sind". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- The Periplus of the Erythraean Sea*. trans. Wilfred H. Schoff. New York: Longmans, Green And Co., 1912.
- Tâcîr, Süleyman. *Doğunun Kalbine Seyahat: Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.
- Tudeyli, Râbî Bünyamin b. Yune. *Rihletü Bünyamin et-Tudeyli 1165-1173*, çev. Azra Haddâd. Abu Dabi: el-Mücemma' es-Sekâfî, 2002.
- Ülgen, Pınar. *Ortaçağ'da Avrupa'da Kölelik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013.
- Vida, G. Levi Della. "Emeviler". *İslam Ansiklopedisi*. 4/246. İstanbul: MEB.
- Yakûbî, Ahmed bin Ebî Yakûb İshâk. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.